

INHOUD

Herinneringen – 7

Woorden – 23

Politiek – 37

Boeken – 55

Leeftijd en tijd – 71

— HERINNERINGEN —

HET KLINKT HEEL SIMPEL. ‘Ik ben van gedachten veranderd.’ Een eenvoudig zinnetje – een vol-dongen feit, zonder corrigerende of beperkende bijvoeglijke naamwoorden of bijwoorden. ‘Nee, ik doe het niet, ik ben van gedachten veranderd’ is meestal een onbetwistbare uitspraak. Hij impliceert het beschikbaar hebben van sterke argu-menten die zo nodig kunnen worden ingezet. De econoom John Maynard Keynes zou, toen hem het verwijt werd gemaakt dat hij niet consequent was, met de volgende beroemde reactie zijn geko-men: ‘Als de feiten veranderen, verander ik ook van gedachten.’ Dat gaf hem – en ook ons – controle over het gehele proces. Alles en iedereen mocht dan de neiging hebben om inconsequent te zijn, wij in elk geval niet.

Toch houdt dat zinnetje een reeks van geestelijke activiteiten in die de ene keer volkomen rationeel en logisch zijn, en de andere keer weer primitief en intuïtief. In het onderbewuste kan iets sluimerend aanwezig zijn, tot opeens het besef doorbreekt dat je, jazekeer, compleet van gedachten veranderd bent over dit of dat onderwerp, die of die persoon, of die of die theorie of opvatting. De dadaïst Francis Picabia zei het ooit zo: ‘Ons hoofd is rond zodat onze gedachten ook een andere kant op kunnen gaan.’ En naar mijn gevoel doet dat evenveel recht aan wat er zich in onze geest afspeelt als wat Maynard Keynes erover zei.

Toen ik jong was zeiden mensen van de generatie van mijn ouders weleens: ‘De vrouw geniet het voorrecht om van gedachten te mogen veranderen.’ Dat was vanuit het mannelijk perspectief een charmante of juist een ergerlijke eigenschap. Het werd als iets typisch vrouwelijks gezien, soms alleen als grilligheid, soms als blijk van intense emotie en intuïtieve intelligentie – let wel, intuïtie was in die tijd een vrouwelijke specialiteit – gekoppeld aan het karakter van de vrouw in kwestie. Dus misschien zou je kunnen zeggen dat mannen adepten waren van Keynes en vrouwen van Picabia.

Tegenwoordig hoor je die uitspraak over dat

vrouwelijke voorrecht nog zelden, en in veler oren zal het ongetwijfeld alleen maar seksistisch en neerbuigend klinken. Maar aan de andere kant: benader je het vanuit een filosofisch of neurowetenschappelijk oogpunt, dan ziet het er toch weer anders uit. ‘Ik ben van gedachten veranderd.’ Een simpele uitspraak die we zelf in de hand hebben. Maar waar is die ‘ik’ die van ‘gedachten’ verandert, als een ruiter die zijn paard met de knieën ment, of de bestuurder van een tank die hem in beweging zet? Bepaald niet heel zichtbaar voor het oog van de beschouwer of de hersenonderzoeker. Die ‘ik’ waar we zoveel vertrouwen in stellen is niet iets wat losstaat van de gedachten, het menen en het besturen, maar meer iets wat uit die gedachten voortkomt. Zoals een neurowetenschapper het ooit zei: ‘Er is niets van een zelf lokaliseerbaar in het brein.’ We lijken in niets op een ruiter of een tankbestuurder, maar zitten achter het stuur van een zelfrijdende auto uit de nabije toekomst. De objectieve waarnemer ziet een auto met een stuur en iemand die erachter zit. En dat klopt ook – zij het dat bij dit specifieke model de bestuurder niet van automatisch op handbesturing kan overschakelen, omdat de handbesturing ontbreekt.

Als dat allemaal zo is, als het dus het brein is

dat de aanzet geeft tot wat wij denken en onder 'ik' verstaan, dan is 'ik ben van gedachten veranderd' tevens een loze uitspraak. Je zou net zo goed kunnen zeggen dat jij door je gedachten bent veranderd. Zo bezien is van gedachten veranderen ook niet per se iets wat we zelf begrijpen. En in dat geval is het ook niet alleen het voorrecht van de vrouw, maar van alle mensen. Al is 'voorrecht' in dat verband misschien niet het juiste woord – karakteristiek of eigenaardigheid zou meer van toepassing zijn.

Ik heb in mijn leven die hele kwestie nu eens op de logische keynesiaanse manier benaderd, dan weer op de dadaïstische picabiaanse. Maar in beide gevallen had ik toch de overtuiging dat ik er goed aan deed door van gedachten te veranderen. Dat is dan ook weer typerend voor het totale proces. Nooit denken we: Ach, ik ben van gedachten veranderd en nu heb ik een mindere of minder plausibele kijk op de kwestie dan eerst, en misschien ook wel een naïevere of een sentimentelere. We vinden dat van gedachten veranderen altijd een verbetering is, dat het onze kijk op het bestaan en de andere mensen waarachtiger maakt. Het neemt de weifeling, de onzekerheid, de besluiteloosheid weg. Het doet ons sterker en volwassener lijken. We hebben weer iets

van het kind in ons afgeschud. Nou ja, nogal wiesde dat we dat denken, toch?

Ik herinner me het verhaal van een student in Oxford met literaire aspiraties die in de jaren twintig van de vorige eeuw Garsington Manor bezocht, waar de artistieke gastvrouw Lady Ottoline Morrell hof hield. Ze vroeg hem: ‘Wat heeft je voorkeur, jongeman, het voorjaar of het najaar?’ Het voorjaar, antwoordde hij. Zij riposteerde dat hij als hij ouder werd waarschijnlijk de voorkeur zou geven aan het najaar. Eind jaren zeventig interviewde ik de schrijver William Gerhardie, die bijna een halve eeuw ouder was dan ik. Ik was jong en nog zo groen als gras, hij was stokoud, bedlegerig zelfs. Hij vroeg me of ik in een leven na de dood geloofde; ik zei van niet. ‘Als je net zo oud bent als ik geloof je er misschien wel in,’ antwoordde hij met een lachje. Ik bewonderde hem om die opmerking, al dacht ik niet op dat punt ooit van gedachten te zullen veranderen.

Maar we gaan ervan uit dat er zich in de loop der jaren toch een aantal veranderingen zal voordoen waarmee we soms prima kunnen leven. We veranderen over tal van dingen van gedachten, dingen die uitsluitend met smaak te maken hebben – de kleuren die ons aanspreken, de kleren die

we aantrekken –, over allerlei esthetische kwesties – de muziek, de boeken die we mooi vinden –, tot een voorliefde voor maatschappelijke groeperingen – de voetbalclub of de politieke partij van onze voorkeur –, tot wat er werkelijk toe doet – wie we liefhebben, de God die we vereren, het belang, of juist niet, van de plek die we innemen in het ogenschijnlijk lege of zo mysterieus volle universum. We nemen dat soort beslissingen voortdurend, of zij ons, al gaan ze vaak gebukt onder het gewicht van de dingen die er de aanzet toe geven. Liefde, ouderschap, de dood van een dierbare: dat soort zaken herschikt ons leven en doet ons vaak van gedachten veranderen. Komt het alleen doordat de feiten anders zijn komen te liggen? Nee, het is eerder zo dat de feiten en de gevoelens die ons tot dan toe onbekend waren plotseling aan de oppervlakte zijn gekomen, dat het emotionele landschap veranderd is. En dat in een woeste golf van emotie ook onze gedachten veranderen. Dus ik denk dat ik al met al eerder een adept van Picabia geworden ben dan van Keynes.

Neem de kwestie van de herinnering. Dat is vaak een bepalende factor bij het van gedachten veranderen: we moeten vergeten waarin we eerder hebben geloofd, of op zijn minst vergeten met welke

bezieling en zekerheid we een bepaalde overtuiging hebben aangehangen, omdat we nu iets heel anders geloven, iets wat we een stuk overtuigender vinden. De herinnering, of juist het haperen dan wel het ontbreken ervan, helpt ons om onze nieuwe overtuiging te bezegelen; het is onderdeel van het proces. En dan is er nog de heel wat bredere vraag hoe ons begrip van herinnering verandert. Bij mij is het in de loop van mijn leven zeker veranderd. Als jongen die nog niet echt over dingen nadacht, zag ik de herinnering als een soort bagagedepot. Er gebeurt iets in ons leven, we bepalen snel en onbewust het belang van die gebeurtenis, en als het belang groot genoeg is slaan we haar op in ons geheugen. En als we haar later terug moeten halen, melden we ons bij het loket van het depot in onze hersenen, waar die herinnering weer aan ons wordt teruggegeven – en dan is ze er weer, nog even fris en vers als toen het gebeurde.

Maar we weten dat het zo niet werkt. We weten dat de herinnering vervaagt. We hebben ontdekt dat iedere keer dat we de herinnering terughalen en opnieuw blootleggen, we er een minuscule verandering in aanbrengen. Dus zijn de verhalen die we het vaakst over ons leven vertellen vermoedelijk het minst betrouwbaar, omdat we er in de

loop der jaren telkens wanneer we ze vertelden op een subtiele manier veranderingen in hebben aangebracht.

Soms zijn daar niet eens jaren voor nodig. Ik heb een oude vriend, een echte verhalenverteller, die ooit, in mijn bijzijn, in de loop van een enkele dag, dezelfde anekdote met drie verschillende pointes aan drie verschillende gezelschappen vertelde. Bij de derde versie mompelde ik, toen het gelach verstomd was, misschien een tikkeltje onaardig: ‘Verkeerde afloop, Thomas.’ Hij keek mij vol ongeloof aan (over mijn manieren); en ik hem (omdat hij niet in staat was om zich aan een betrouwbaar verhaal te houden).

Dan is er ook nog zoets als herinneringstransplantatie. Mijn vrouw en ik waren goed bevriend met de schilder Howard Hodgkin, en hebben samen met hem en zijn partner heel wat reizen gemaakt. In 1989 bezochten we Taranto in Zuid-Italië, waar Howard in de etalage van een ouderwetse manufacturenzaak een zwarte handdoek zag liggen. We gingen naar binnen, Howard vroeg of hij hem mocht zien en de verkoper haalde uit een la een zwarte handdoek tevoorschijn. Nee, legde Howard uit, het was niet hetzelfde zwart als van die in de etalage. De verkoper haalde er kalmpjes